

– Hakemli Makale –

AHMED ER-RİFÂÎ'NİN *EL-BURHÂNÜ'L-MÜEYYED* ADLI ESERİNDE TEVHÎD ANLAYIŞI

Ergün ÖZTÜRK

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

ergunozturk42@hotmail.com

ÖZ

Ahmed er-Rifâî'ye göre, tasavvufta tevhîd Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olduğunu, O'ndan başka ilah olmadığını, O'nun ortağı, dengi veya zıddının olmadığını sūfînin idrak etmesidir. Onun *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserine göre sūfînin üzerine düşen vazife, yaratılmışların tamamının üzerinde ilahlık ve ibadet edilme hakkına sahip olanın yalnızca Allah olduğunu kabul ve itiraf etmek, ibadetin bütün çeşit ve şekilleri ile Allah'ı birlemek, dini sadece O'na hâlis kılmaktır. Bunun neticesinde sūfî yalnız O'na tapmalı, ibadetini ve duasını sadece O'na hasretmelidir. Sadece O'na teslim olmalı, O'nu sevmeli, vaktini, zikrini, niyetini ve amellerini O'nun rızası doğrultusunda şekillendirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tevhîd, Sūfî, Tasavvuf, Ahmed er-Rifâî, el-Burhânü'l-Müeyyed

Ahmed Al-Rifâî's Mentality of al-Tawhid Through His Book *Al-Burhan Al-Muayyad*

According to Ahmed al-Rifâî, al-Tawhid in Sufism is that the sufi must perceive Allah as the one and mono in His presence, features and actions, none-existence of god instead of Him, none-existence of His partner, match or negation. According to his book named al-Burhan al-Muayyad, sufi's incumbency is to accept and confess that only Allah who has the right to divinity and worship over all of the creatures, to make Him one by all kinds and forms of worships, to dedicate the religion to Him. As a result, the sufi must worship only Him, and his pray and prayer must be reserved only for Him. He must submit to only Him, love Him, arrange his time, mentioning, intention and activities according to His sake.

Key Words: Al-Tawhid, Sufi, Sufism, Ahmed al-Rifâî, al-Burhan al-Muayyad.

GİRİŞ

Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlara gönderdiği İslâm'ın yegâne amacı; onları, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığını, O'nun zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde tek ve benzersiz olduğu bilincine ulaştırmaktır. Allah hakîkî gücün sadece kendisi olduğunu, ortağı bulunmadığını insanlara

peygamberleri vasıtasıyla bildirmek istemiştir: “Senden önce hiçbir rasül göndermedik ki ona ‘Benden başka ilah yoktur, o halde bana kulluk edin’ diye vahyetmiş olmayalım.”¹Makalenin amacı, insanlık tarihi boyunca vahyin en temel mesajı olan ve bu yönüyle büyük ehemmiyeti haiz tevhîd konusunu Ahmed er-Rifâî'nin² *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eseri çerçevesinde ele almaktır.

Çalışmada öncelikle tevhîdin kelime ve ıstılah anlamlarından bahsedilmiş akabinde Kelâm ve Tasavvuf ilimlerindeki yerine işaret edilmiştir. Ardından *el-Burhânü'l-Müeyyed*'deki tevhîd anlayışı “Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Ef'âl” ile “Tevhîd'in Pratik Yönü” olarak iki ana başlık altında işlenmiştir. Bu başlıklar altında Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, tek, eşsiz ve zıtsız olduğu vurgulanıp Ahmed er-Rifâî'ye göre Tevhîdin pratik yönüne değinilmiştir. Bu bağlamda ibadetlerde, dualarda, kullukta tevhîd ile vakit, niyet, amel, sevgi, zikir, teslimiyet, şeyhlik ve kerametın kaynağındaki tevhîd konuları üzerinde durulmuş ve son olarak da Ahmed er-Rifâî'ye ve diğer bazı sûfilere göre tevhîde mânî durumlara yani tevhîd perdelerine değinilmiştir. Makalede Ahmed er-Rifâî'nin *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserindeki tevhîd anlayışı, tevhîdin kalbi ve itikâdî yönünden ziyade, amele yansıyan boyutuna ağırlık vermek suretiyle ve sûfilerin görüşleriyle mukayese edilerek ele alınmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Tevhîdin Kelime Anlamı

Birlemek manasındaki tevhîd, Arap dilinde “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türemiş olan “va-ha-de” fiilinin “tef'îl” bâbına göre çekiminden elde edilen mastarıdır. “Va-ha-de” tekliği ifade ederken “tevhîd” ise bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmeyi, diğerlerinden ayırarak onu tek kılmayı ifade eder.³

Tevhîd inancının batı dillerindeki karşılığı monoteizmdir. Çeşitli kültürlerde rastlanan monoteizm yani tek tanrıcılık, Yaratıcının birliğini, tekliğini, mükemmelliğini, evreni yoktan var eden ve onu kuşatan mutlak güç

¹ Enbiyâ 21/25.

² Seyyid Ahmed er-Rifâî, Rifâiyye tarikatının kurucusu olup 512/1118-578/1182 yılları arasında yaşamıştır. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Tahralı, Mustafa “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 127-130.

³ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, X, 4779; Özler, Mevlüt, “Tevhîd”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 18.

ve varlık oluşunu esas alan bir inanç sistemidir.⁴

1.2. Tevhîdin İstilah Anlamı

Tevhîd Allah'ın zâtında, sıfatlarında, mabud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında bir terimdir.⁵ "Allah birdir" diye hükmetmek ve Allah'ın her şeyde tek olduğunu bilmek, her şeyden önce O'nun var olduğunu, bütün varlıkların da O'nun iradesiyle sonradan vücut bulduğunu müşâhede etmektir. Meşhur kelâm âlimi Cürçânî'ye (ö. 471/1078-9) göre tevhîd, Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmaktır. Bu kelâmî bakış açısından ayrı olarak sûfiler de tevhîdi yaşayarak ve tadararak bilmeye önem vermişler ve buna tevhîd-i hâlî demişlerdir.⁶

Kur'an'da "tevhîd" kelimesi geçmemekle birlikte "vahd" kökünden gelen vâhid, ahad, vahde(hû) kelimeleri yer almaktadır. Tevhîdin zıttı ise şirkdir. Bu nedenle Kur'an'da Allah'ın birliğini konu edinen kavram ve ifadelerin yanında O'nun ortağının bulunmadığını bildiren ifadeler yer alır. Doğrudan Allah'ın birliğini zikreden âyetlere şunlar örnek verilebilir:

*"Ki Tanrınız birdir."*⁷ âyetinde "vâhid" kelimesi kullanılmıştır.

*"De ki O Allah birdir."*⁸ âyetinde "ahad" kelimesi kullanılmıştır.

*"Onlar bizim dayanılmaz azabımızı gördükleri zaman, dediler ki bir olan Allah'a iman ettik ve O'na şirk koştukta olduğumuz şeyleri de inkâr ettik."*⁹ âyetinde vahdehû kelimesi kullanılmıştır.

O'nun ortağının bulunmaması ile ilgili olarak da *"Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."*¹⁰ âyeti zikredilebilir.

Tevhîdle aynı kökten türemiş olan Vahdet kavramı ise "birlik" anlamındadır. Gerçek manada bir olan yani gerçek vahdet sahibi yalnızca Allah'tır. Vahdetin yanı sıra Allah'ın birliğini ifade etmek için vâhidiyet ve ehadiyet tabirleri de kullanılmaktadır. Her ne kadar her ikisi de "birlik" anlamına gelse de Vâhidiyet isimlerin kendisinden doğup, kendisinde birleşmeleri yönünden zâtî ifade eder. Ehadiyet ise hiç bir şey ile arasında

⁴ Sarıkçıoğlu, Ekrem, "Diğer Dinlerde Tevhîd", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 22.

⁵ Özler, "Tevhîd", XLI, 18.

⁶ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 2009, s. 659.

⁷ Sâffât 37/4.

⁸ İhlâs 112/1.

⁹ Mü'min 40/84.

¹⁰ Nisâ 4/36.

ilişki veya hiçbir şeyin kendisine bir nispetinin olmayışı yönünden zâtı ifade eder. Bu yönden zât hiçbir şekilde idrâk ve ihata edilemez, çünkü bütün îtibarlar bu mertebede düşmüştür.¹¹ Hakîkî vahdet, ne aklî ne de vucûdî olarak mukâbilinde bir kesret düşünilemeyen vahdet türüdür.¹²

2. İslâm'da Tevhîd Anlayışı

Tüm peygamberler Allah'ın bir olduğunu, tek olduğunu, O'ndan başka ilah olmadığını insanlara tebliğ etmek için görevlendirilmişlerdir. Peygamberlik tevhîdi öğretme ve kabul ettirme mücadelesidir. Allah hakîkî gücün sadece kendisi olduğunu, ortağı bulunmadığını peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirmek istemiştir. "Senden önce hiçbir rasül göndermedik ki ona '*Benden başka ilah yoktur, o halde bana kulluk edin*' diye vahyetmiş olmayalım."¹³

"İslâmî inanç sisteminin en temel akidesi, yaratılışın ana gayesi şüphesiz yaratıcının birliği anlamına gelen tevhîddir. Kelâm mezhepleri bu meseleyi akli esas alarak tartışmışlar, sûfîler ise tevhîdin sadece akıl ile değil ilham ve keşif yoluyla da kavranabileceğini ileri sürerek rûhî tecrübeleriyle tevhîde yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu durumda tevhîd, akılla kavranan bir fikir olmaktan öte bir yaşamdır ve herkes imanına, yaşama haline göre tevhîdin bir mertebesinde bulunur. Buna göre halk tevhîdi üç merteye üzere yaşar. Birinci merteye avamın tevhîdi, ikinci merteye zâhirî ilmin hakîkâtine ermiş kimselerin tevhîdi, üçüncü merteye mârifet ehli havâssın tevhîdidir. İlk sûfîlerden başlayarak tarih boyunca tasavvufun nihâî hedefi; üçüncü mertebeye yani mutlak vahdete ulaşmaktır ki mürîdin bu aşamada geldiği son nokta dünyaya gelmeden önceki haline dönmesi, Allah'ı kevden önceki haliyle anlamasıdır."¹⁴

İslâm'da tevhîd Allah'a ortak koşmadan, şeksiz, şüphesiz kul olmanın adıdır. Kul Allah'ı dili ile ikrar, kalbi ile tasdik ve tüm amelleriyle tevhîd etmelidir. Bu açıdan tevhîd İslâm'da tüm işlerin aslı ve tüm özlerin özü konumundadır.

2.1. Kelâm'da Tevhîd

Tevhîd İslâmî ilimlerin şekillenme sürecinde üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur. Mesela, kelâm ilminin ilâhiyat bahsi tamamen

¹¹ Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2015, s. 37, 575.

¹² Gürer, Betül, *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 178.

¹³ Enbiyâ 21/25.

¹⁴ Ulupınar, Hamide, "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhîd Anlayışı", *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 9/22, (2008): 235.

tevhîd ile ilgilidir. Ehl-i Sünnet kelâmcıları konuyu nassların ışığında ve akli istidlâl yoluyla izaha çalışırken, Mutezile kelâmcıları sadece akıl yoluyla tevhîde ulaşılabileceğini isbata çalışmışlardır.¹⁵

İslâm düşüncesinde Allah'ın birliği konusuna akaid literatürü içinde ilk yer veren kişi İmâm A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olmuştur. O, Allah'ın ortağı bulunmaması anlamında bir olduğunu, cisim ve arazlardan teşekkül etmediğini, denginin veya zıddının bulunmadığını, kendisiyle diğer varlıklar arasında herhangi bir benzerlikten söz edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁶

Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî (ö. 333/944) tevhîdi, âlemi var edenin tek olması, birden fazla olmaması olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Eş'arî kelâmının önemli temsilcilerinden Ebû Bekr Muhammed el-Bâkîllânî (ö. 403/1013) de *et-Temhîd* isimli eserinde tevhîdi Allah'tan başka âlemde tasarruf eden ilahların olmaması şeklinde ele almıştır.¹⁸

Tevhîd meselesinde Mu'tezile, Allah Tealanın zâtı yanında başka kadîmler olur endişesiyle "kadîm sıfatları" kabul etmemişlerdir. Bu hassasiyetlerinden ötürü kendilerini "tevhîd ve adl ehli" olarak isimlendirmişlerdir.¹⁹

Özetle, mezheplere göre tevhîd anlayışı şöyle açıklanabilir:

"Mâtürîdî kelâmcılarına göre ilâhî fiiller Allah'ın zâtıyla kâim ve kadîm mânalar olduğundan tevhîdin anlamı içinde yer alır. Ancak söz konusu fiiller tanım bakımından sıfat kavramı içinde mütalaa edilmiştir. Mu'tezile'ye göre ilâhî fiiller hâdis olup zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmez. Eş'arîler ise fiilleri müstakil bir sıfat kabul etmeyip kudretin taalluku çerçevesinde düşünmüştür. Tevhîdin karşıtı ise tüm mezheplere göre şirktir."²⁰

2.2. Tasavvuf'ta Tevhîd

Sûfîler tevhîd konusunda kelâmcılardan farklı olan bir tutum sergileyerek tevhîde sadece akıl yoluyla değil, vahiy ve ilham yoluyla yani sezgi gücüyle ulaşılabileceğini kabul etmişlerdir. Nitekim onlara göre, "Hakk'ı

¹⁵ Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 545.

¹⁶ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, *el-Fikhü'l-ekber*, (Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fikhü'l-ekber* içinde), Beyrut 1404/1984, ss. 301-302.

¹⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İsam Yay., Ankara 2005, s. 37.

¹⁸ Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Temhîd*, Daru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1948, s. 46.

¹⁹ Mu'tik, Avvad b. Abdullah, *el-Mu'tezile ve Usuluhumu'l-Hamse ve Mevkıfı Ehli's-Sünneti Minhâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001, s. 81.

²⁰ Özler, "Tevhîd", XLI, 18.

Hakk'tan başkası bilemez, O'nun gibi hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey O'nun hakikatini ifade edemez, hiçbir şey O'nu idrak edemez. Zira her şeyde bir eksiklik vardır. Eksik olan şey de kâmil olan Hakk'ı idrak etme kabiliyetine sahip değildir.”²¹ Sûfî önce Allah'ın fiillerinin, sonra sıfatlarının ve daha sonraki basamakta da zâtının birliğini görür. Aslında sûfîye göre O'nun birliğinden söz etmeye bile gerek yoktur; hatta bu bir şirktir; çünkü O'nun birliğinden söz etmeyi denemek, öncesinde çokluğu görmek anlamına gelir.²²

İlk devir sûfîlerinin tevhîd anlayışlarına bakıldığında, onların tevhîdi kişinin manevî mertebesine göre farklı mertebelerde değerlendirdikleri ve Hakk'ı hakıyla tanımanın imkânsızlığı hususuna bilhassa vurguda buldukları görülür. Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) göre tevhîd, hâlis ve tam yakînin adıdır. Yakîn halinin gerçekleşmesi muhabbet ve tevekkülün tam olmasına bağlıdır. Tevekkül kalbin ameli, tevhîd ise kulun ikrarıdır. O, tevhîdi elest bezminde ruhların Allah'ı rab olarak kabul etmeleriyle de açıklar. O, tasavvufî mânadaki tevhîde ulaşmak için fenânın zorunluluğunu vurgulayarak “Tevhîd kulun olmadan evvelki gibi olmasıdır.” demiştir. O “Tenzih ederim o Allah'ı ki O'nu tanımanın tek yolu O'nu tanımaktan âciz olmaktır.” diyerek tevhîd konusunda aklın varabileceği son noktanın hayret makamı olduğunu vurgulamıştır.²³

Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî (ö. 304/916) tevhîdin mertebelerini avâmın, hakikat ehlinin ve havâssın tevhîdi şeklinde üçe ayırmıştır. Avâmın tevhîdi, Allah'ın ortağı ve benzeri bulunmadığını kesin bir şekilde tasdik etmesiyle gerçekleşir. Hakikat ehlinin tevhîdi, sebepleri değil müsebbibi yani Hakk'ı görme esasına dayanır. Havassın tevhîdi kulun ruhu, gönlü ve vecd haliyle Hakk'ın huzurunda gibi durması, kendisinde tasarruf edenin sadece Hakk olmasıdır.²⁴

Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî (ö. 380/990) tevhîdi yedi esasta incelemiştir. Birincisi, ezeli olanı sonradan olandan ayırt etmek. İkincisi, kadîm ve ezeli olanı yaratılmışlar tarafından idrak edilir olmaktan tenzih etmek. Üçüncüsü, Hakk ile halkın vasıflarını eşit tutmamak. Dördüncüsü, Hakk Teâlâ'dan illeti kaldırmak. Beşincisi, yaratılmışların kuvvetiyle meydana gelen fiillerin Yüce Allah'ı değiştirmeyeceğini bilmek. Altıncısı, “düşünür ve temyiz eder” olmaktan Hakk'ı tenzih etmek. Yedinci ve sonuncusu ise “O,

²¹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 545.

²² Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2015, s. 127.

²³ Uludağ, Süleyman, “Tevhîd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 21.

²⁴ Uludağ, “Tevhîd”, XLI, 21.

kıyas yapmaktan beridir” demek.²⁵

Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Ebü'l-Hasen Alî Hücvîrî'ye (ö. 465/1072) göre üç çeşit tevhîd vardır: Birincisi, Hakk'ın Hak için tevhîdidir ki Allah'ın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve “Ben vahidim” diye haber vermesidir. İkincisi, Hakk'ın halk için olan tevhîdidir ki Allah'ın kulunun muvahhid olduğuna hükmetmesi ve kulun tevhîdini yaratmasıdır. Üçüncüsü, Halkın Hak için tevhîdidir ki kulun “Azîz ve Celîl olan Allah birdir” diyebilmesi, O'nun bir olduğuna hükmetmesi ve vâhit olduğunu haber etmesidir.²⁶

Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre ise tevhîdin dört mertebesi vardır. Bu mertebeleri anlatırken ceviz örneğini verir. Cevizin biri yeşil, diğeri onun altında sert iki kabuğu; biri cevizin içi, diğeri bunun içindeki yağ olmak üzere iki özü vardır. Ona göre inkâr halinde dille “Lâ ilâhe illallah” demek münafıkların tevhîdidir. Bunu söyleyen kimse şer'an müslüman sayılır ancak Allah katında müslüman değildir. Avamın tevhîdi kelime-i tevhîdi dille söylemek, kalple tasdik etmek olup bu tevhîd üzerinde ölenler ahiret azabından kurtulabilirler. Tevhîdin üçüncü mertebesinde bulunan kişi eşyadaki çokluğun “bir”den kaynaklandığını Hakk'ın nuruyla görür. Tevhîdin dördüncü mertebesindeki kişi ise “bir”den başkasını görmez. Bu mertebeye tevhîdin fenâ mertebesidir ki bu mertebedeki muvahhid ne kendini ne de tevhîdini görür.²⁷

Genel olarak sûfîler tevhîdin bir tanımının yapılamayacağını söylemişler ve tevhîdden şu üç manayı anlamışlardır:

- a) Allah'ın kendi birliğini bilmesi ve bildirmesi,
- b) Allah'ın insanda O'nun birliğini idrak etme gücünü yaratması,
- c) İnsanın Allah'ın bir olduğunu ve bu husustaki hükmü bilmesi.²⁸

Sûfîler tevhîd hakkında şöyle de bir derecelendirme yapmışlardır:

1. Kusûdî Tevhîd (Vahdet-i Kusûd): Kulun kendi iradesini bir yana koyup yerine Hakk'ın iradesini ikame etmesi böylece kendi nefsinin değil Allah'ın isteklerine tabi olmasıdır. Bu ilk zâhitlerin tevhîd anlayışı olup “Lâ maksûde illallâh”, “Lâ matlûbe illallâh” ve “Lâ murâde illallâh” ifadeleriyle bu

²⁵ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, nşr. A. J. Arberry, Kâhire 1994, s. 104 (*Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1992, s. 196).

²⁶ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2012, ss. 386-7; Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Alî, *Hakikat Bilgisi-Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 342.

²⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1957, c. 4 s. 240 (çev. Ahmed Serdaroglu, Bedir Yay., İstanbul 2002, c. 4, ss. 451-2).

²⁸ Türer, Osman, *Ana Hatlılarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2015, s. 190.

çeşit tevhd anlaşılr.

2. Şuhûdî Tevhîd (Vahdet-i Şuhûd): Kulun Allah'a yakınlığının kendisine verdiği vecd ve istiğrak halinin etkisiyle, her şeyde Allah'ın tecellisini müşâhede etmesi halidir. Bu mertebeye ulaşan kişinin gözü O'ndan başkasını göremez. Bu hale "fenâ fi'ş-şuhûd" da denir. İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) bu hali, tevhdin en üst derecesi olarak kabul etmiştir. "Lâ meşhûde illallâh" ifadesiyle bu çeşit tevhd anlaşılr.

3. Vücûdî Tevhîd (Vahdet-i Vücûd): Bu, şuhûdî tevhd mertebesinden daha üst seviyede Allah'a yakınlık kazanma sonucunda kulda meydana gelen bir haldir. Bu mertebede kul Allah'ın dışında her şeyi hatta kendisini dahi yok bilir ve "Allah'tan başka hiçbir varlık yoktur" şeklinde anlaşılan tevhd mertebesine ulaşır. Bu makam "Lâ mevcûde illallâh" ifadesiyle izah edilir.²⁹

Şunu ifade edebiliriz ki sûfîler nazarında tevhd anlayışı, kişinin manevî mertebesine göre farklılık arz etmektedir. Onlar avâmın tevhdî konusunda kelâmcılarla aynı düşünürken, havâssın ve havâssu'l-havâssın tevhdî yani şuhûdî ve vücûdî tevhd mevzularında onlardan farklı düşünmekte ve gerçek tevhdin fenâ fi'llah ve bakâ bi'llah mertebelerinde idrak edilen bir şuur hali olduğunu dile getirmektedirler.

3. *El-Burhânü'l-Müeyyed*'de Tevhîd

Ahmed er-Rifâî'nin *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserinde ortaya koyduğu tevhd anlayışı farklı kategorilerde ele alınıp işlenecektir. Öncelikle tevhd kavramı âlemleri yoktan var eden Yüce Yaratıcı'nın teklîği açısından ele alınacak ve O'nun zâtında, sıfatlarında ve ef'âlinde tek ve benzersiz olduğu üzerinde durulacaktır. Akabinde ise tevhd pratik açıdan değerlendirilip, varlıkların tevhdle ilgili durumları ortaya konacak ve tevhdle mânî durumlara diğerk bir deyişle perdeler konusuna değinilecektir.

3.1. Tevhîd-i Zât, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Ef'âl

Ahmed er-Rifâî'nin kendi ifadesi ile "Allah zâtında bir ve tektir. Hiçbir yaratılmış O'nun zâtını idrake sahip değildir." Allah varlıkların ââmetleriyle, mahlûkâtın sıfatlarıyla nitelendirilmekten münezzehtir.³⁰ Allah'ın sıfatlarında tevhd, Hakk'ın dışındaki her şeyden güç ve idrak araçlarını ve onlara nispet olunan her şeyi soyutlamaktır. İnsan Hakk'ın dışındaki her şeyden fiilleri

²⁹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, ss. 191-192; İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339-1341, c. 1, ss. 103-104.

³⁰ Er-Rifâî, Seyyid Ahmed, *el-Burhânü'l-Müeyyed*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır h. 1352, s. 16; (çev. Sıdkı Güllü, *el-Burhânü'l-Müeyyed Kurtarıcı Öğütler*, Bedir Yay., İstanbul 2013, ss. 64-65)

soyutlayarak varlıktaki tüm fiil ve ürünleri Hakk'a ait görmüş olur. Çünkü âlemdeki tüm fiillerin gerçek sahibi Allah'tır³¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: *"Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."*³²

Ahmed er-Rifâî tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i ef'âl tabirlerini şöyle açıklamaktadır: Âriflerden biri kendisine Allah'ın zâtından soran kişiye şu yanıtı vermiştir: *"Allah'ın zâtından soruyorsan 'O'na benzer hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."*³³ Sıfatlarından sorarsan *"O birdir, her şey O'na muhtaçtır. Doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir varlık da dengi değildir."*³⁴ O'nun isminden sorarsan *"O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır. Gaybı ve görünen âlemi bilir. O, Rahmân ve Rahîm'dir."*³⁵ O'nun işinden ve ne yaptığından sorarsan *"O, her gün bir icattadır."*³⁶ demiştir.³⁷ Kulun üzerine düşen, kâinatı yoktan var eden ve onu idare eden Allah'ın mevcûdiyetine inanmak fakat O'nun hakikatini anlamaktan aciz olduğunu itiraf etmektir. İşte bu kişi mü'min ve muvahhittir.³⁸

Allah tektir ve ortağı yoktur. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: *"Ey Kitap ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e ulaştırdığı (emriyle var ettiği) kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın, (Allah) "Üçtür" demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek tanrıdır. Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan yücedir (münezzehtir). Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."*³⁹

Tevhîd Allah'ın zâtında, sıfâtında ve ef'âlindeki birliği, tekliği ve benzersizliğini ifade eder ki Allah'ın bu şekilde tanınması kulları üzerindeki hakkıdır. Dinin en büyük emridir. Bütün asılların aslı ve amellerin esasıdır ki ilk rasûlden sonuncusuna dek tüm peygamberlerin davetidir. Bütün semavî kitaplar ve tüm peygamberler özellikle de Muhammed (s.a.v.) tevhîde davet etmiş, bunun zıddı olan şirk ve ortak koşmayı ise yasaklamışlardır. Kur'an'ı

³¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 168.

³² Sâffât 37/96.

³³ Şûrâ 42/11.

³⁴ İhlâs 112/1-4.

³⁵ Haşr 59/22.

³⁶ Rahmân 55/29.

³⁷ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 15 (çev. ss. 63-64).

³⁸ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 16 (çev. s. 64).

³⁹ Nîsâ 4/171.

Kerîm'de şöyle buyrulur: *“Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: Bana Allah yeter. O’ndan başka ilah yoktur. Ben O’na tevekkül ettim ve büyük arşın Rabbi O’dur. Eğer size cevap veremedilerse bilin ki (o), Allah’ın bilgisiyle indirilmiştir ve O’ndan başka tanrı yoktur. Nasıl, artık Müslüman oldunuz mu?”*⁴⁰

3.2. Tevhîd’in Pratik Yönü

3.2.1. İbadetlerde, Dualarda ve Kullukta Tevhîd

Ahmed er-Rifâî’ye göre Allah’a yapılan bütün ibadetlerin özü, kulun kulluk makamını bilmesidir.⁴¹ Kulun Efendisinden başka her şeyden tamamıyla alakasını kesmesi, küllî ve cüz’î her şeyi terketmesi kulluğunun gereğidir. Bir başka ifadeyle, kâmil bir kul olmanın şartı, masivanın boyunduruğundan tamamen kurtulmaktan geçer ve kul böylelikle ilâhî iradeye teslim olur.⁴² Hakîkatte Allah’tan başka fâil, O’ndan gayri hareket ettiren ve O’nun hâricinde durduran yoktur. Hayır-şer, zarar-fayda, verme-alma, açma-kapatma, öldürme-yaşatma, yüceltme-alçaltma ancak O’nun elindedir. Gerçek tevhîd hayatın her sahasında işte bu hakikati yakalamaktır.⁴³

Yaratılmışların tamamının üzerinde ilahlık ve ibadet edilme hakkına sahip olanın yalnızca Allah olduğunu kabul ve itiraf etmek, ibadetin bütün çeşit ve şekilleri ile Allah’ı birlemek, dini O’na hâlis kılmak demektir. Âyette zikredildiği üzere Allah’tan başka kimseye ibadet edilmemeli ve tapılmamalıdır: *“Gece, gündüz, güneş ve ay O’nun ayetlerindedir. Ne güneşe, ne de aya secde etmeyin. Onları yaratan Allah’a secde edin. Eğer O’na kulluk ediyorsanız böyle yapın.”*⁴⁴

Hz. Ali (r.a.) Rasûlullah’ın (s.a.v.) şu dört sözü bildirdiğini rivâyet etmiştir: *“Allah kendisinden başkası için kurban kesene lanet etsin! Ana-babasına lanet edene lanet etsin! Bid’atçıyı himaye edene Allah lanet etsin! Yeryüzünün hudud alâmetlerini değiştirene lanet etsin!”*⁴⁵

Allah’tan başka kimseye dua edilmemeli, yalvarılmamalıdır. Allah’tan başka kimse insanüstü bir yaratık kabul edilip O’na dilek ve istekte bulunulmamalıdır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de şunlar buyrulmaktadır: *“(Ya*

⁴⁰ Hûd 11/14.

⁴¹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 21 (çev. s. 70).

⁴² Er-Rifâî, *el-Burhân*, ss. 81-82 (çev. s. 152).

⁴³ Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 286.

⁴⁴ Fussilet 41/37. Benzer âyetler için bk. Zümer 39/64, Zümer 39/66, En’âm 6/162-163.

⁴⁵ Müslim, “Adâhî”, 43-45.

Rabbi), ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım isteriz!”⁴⁶, “Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun yüzü (zâtı)ndan başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O’nundur ve O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁷, “Allah’ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvardandan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar, bunların yalvardıklarından habersizdirler. İnsanlar (mahşere) toplandıkları gün, (taptıkları tanrılar) onlara düşman olurlar ve onların, kendilerine tapmalarını tanımazlar.”⁴⁸

Sadece Allah’a kulluk yapılmalıdır. Konu ile ilgili bazı âyetler şöyle sıralanabilir: “Yoksa siz, Ya’kub’a ölüm geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman, oğullarına: ‘Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?’ demişti. ‘Senin tanrın ve ataların İbrâhîm, İsmail ve İshak’ın tanrısı olan tek Tanrı’ya kulluk edeceğimiz biz O’na teslim olanlarız.’ dediler.”⁴⁹

“De ki: Ey kitap ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir söze gelin: Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birimiz, diğerini Allah’tan başka tanrı edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse ‘Şahit olun, biz Müslümanlarız!’ deyin.”⁵⁰

Bu âyetlerden de anlaşılmalıdır ki sadece Allah’a kul olmanın şartı, sadece O’na ibadet ve dua etmekten geçmektedir. Bu da tevhîde ulaşmakla mümkündür. Ahmed er-Rifâî’ye göre gerçek tevhîde ulaşmak hayatın her sahasında masivanın boyunduruğundan kurtulmakla ve her şeyin gerçek failinin Allah olduğunu bilip ilahi iradeye tam teslim olmakla mümkün olur.

3.2.2. Vakitte Tevhîd

Ahmed er-Rifâî’ye göre vakit, korunması gereken kıymetli bir değerdir. Huzur getirmeyecek şeylerle, günahlarla vakti harcamak kalbi köreltir, karartır ve hasta eder. *El-Burhânü'l-Müeyyed*’de vaktin değerine şöyle değinilmektedir:

“Efendiler! Size huzur sağlamayacak şeylerle vakitlerinizi zâyi etmeyiniz. Her soluğunuz hesabınıza yazılıyor. Kendisiyle aldatıldığınız her şeyden kaçınınız. Vakitlerinizi ve kalplerinizi koruyunuz. Varlıkların en kıymetlisi zaman ve kalptir. Vakti boşa geçirir, kalbi köreltirsенiz bütün

⁴⁶ Fâtiha 1/4.

⁴⁷ Kasas 28/88.

⁴⁸ Ahkâf 46/5-6.

⁴⁹ Bakara 2/133.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/64.

yararlılıkları yitirirsiniz. Biliniz ki günahlar kalpleri kör eder, karartır ve hasta eder. Tevrat'ta şöyle yazılı imiş: "Her mü'minin kalbinde, sahibine ağıtlar söyleyerek ağlayan bir ağıtçı; her münafığın gönlünde de şarkı söyleyen bir şarkıcı vardır. Ârifin kalbinde bir bölge vardır ki ebediyen mesrur olmaz. Münafığın kalbinde de bir bölüm vardır ki hiçbir zaman kederlenmez."⁵¹

Kulun tüm vakitlerini uğruna adayacağı yegâne ilah Allah'tır. Çünkü yaratılmış hiçbir varlık uğruna vakitleri harcamaya layık değildir. Allah'ın emirleri doğrultusunda geçirilen vakit kıymetlidir. Kulun amacı tüm vakitlerini tevhid edip Allah'a hasretmek olmalıdır. İbadet ve taatların en faziletlisi de kulun tüm vaktini Hakk'ı murakabeyle geçirmesidir. Ahmed er-Rifâi'ye göre kul vaktini sadece Allah'a ve O'nun rızasını kazanmaya adanmalıdır. Kul ancak bu şekilde tevhide ulaşabilir.

3.2.3. Niyet ve Amelde Tevhid

Kulun niyeti ve ameli bir olmalı ve her ikisi de Allah için olmalıdır. Ahmed er-Rifâi amellerin kıymetinin pürüzsüz ve katışıksız niyete bağlı olduğunu ifade edip Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisine vurgu yapmıştır: "Ameller niyetlere göredir. Herkes için niyet ettiği ne ise eline ancak o geçer. Her kimin hicreti Allah ve Rasûlüne ise onun hicreti Allah ve Rasûlüne varır. Her kimin de hicreti sahip olacağı dünyalığa veya nikâhlayacağı bir kadından ötürü olursa onun da hicreti niyet ettiği şeydir."⁵² buyurmuştur.

Ahmed er-Rifâi amellerin sonuçlarının iyi veya kötü olmasının niyetlere bağlı olduğunu ifade edip şu hadisi nakleder: "Ya Rasûlallah, dünya metaindan bir şeyler umarak cihada gitmek isteyen adamın durumu nedir?" sorusuna karşılık Hz. Peygamber "Ona sevap yoktur" demiştir. Hz. Peygamberin cevabını oradakiler çok ağır bulduklarından adama "Belki maksadını iyice anlatamadın, sorunu tekrarla" dediklerinde adamın "Ya Rasûlallah, dünyalık umarak cihada gitmek isteyeninin durumu nedir?" sorusunu yinelemesine karşı, Hz. Peygamber "Ona ecir yoktur" karşılığını verir. Bu cevap karşısında korkuya kapılan halk, adama "Sorunu tekrar et" derler. Adam da üçüncü defa "Ya Rasûlallah, dünyalıktan da bir şeyler elde etmek isteğiyle Allah yolunda cihada gitmek isteyen hakkında ne buyurursunuz?" deyince Efendimiz "Ona sevap yoktur" cevabını vermiştir.⁵³

Niyetleri sadece dünya hayatı ve süsü olanları ahirette acı bir azabın beklediğini Kur'ân-ı Kerîm şöyle haber vermektedir: "Kimler dünya hayatını

⁵¹ Er-Rifâi, *el-Burhân*, ss. 71-72 (çev. s. 140).

⁵² Buhari, "Bed'ü'l-vahy", 1; Müslim, "İmâre", 155; er-Rifâi, *el-Burhân*, s. 13 (çev. s. 60).

⁵³ Ebû Dâvûd, "Cihad", 24; er-Rifâi, *el-Burhân*, s. 14 (çev. ss. 60-61).

ve süsünü isterse onlara oradaki amellerinin karşılığını tam veririz ve onlar orada hiçbir eksikliğe uğratılmazlar. Ama onlar öyle kimselerdir ki ahirette onlar için yalnız ateş vardır ve yaptıklarının hepsi boşa çıkmıştır. Amelleri hep batıl olmuştur!”⁵⁴

Bu âyetten ve hadislerden amellerin sonuçlarının iyi veya kötü olmasının niyetlere bağlı olduğu, niyet ve amelin her ikisinin de doğru olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ahmed er-Rifâî'ye göre tevhîde ulaşmanın yolu niyet ve amelde pürüzsüz ve katışıksız bir şekilde sadece Allah'ın rızasını gözetmekten geçmektedir.

3.2.4. Sevgide Tevhîd

Ahmed er-Rifâî'ye göre en büyük zenginlik Allah ile ünsiyet kurmak ve O'nunla dost olmaktır. O'na göre en büyük fakirlik ise masiva ile dostluğu sürdürmektir ki bu kalbe takılan en kalın perdedir.⁵⁶ Sevmek sevgiliden başkasını unutmak demektir. Hakîkî sevgili tektir ve O da Allah'tır. Allah Hz. Davut'a şöyle vahyetmiştir: “Dikkat et. Beni bilen, beni ister ve beni arar. Beni arayan da beni bulur. Beni bulan kişi de sevgili olarak bir başkasını üzerime tercih etmez.”⁵⁷

Sevgide tevhîde ulaşmak için hiçbir sevgi Allah'ı sevmenin önüne geçirilmemeli ve Allah'ı sevmeye başka eşler tutulmamalıdır. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle belirtilir: “İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler. Zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olduğunu anlayacaklarını keşke bilselerdi! Uyanlar, söyle dediler: ‘Ah keşke bir daha dünyaya gitmemiz mümkün olsaydı da şimdi onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık!’ Böylece Allah, onlara işledikleri bütün fiilleri pişmanlık ve üzüntüler kaynağı olarak gösterecektir. Ve onlar, ateşten çıkacak değillerdir.”⁵⁸

Sevgide tevhîde ulaşmak için mü'minlerin hiçbir şeyi veya kimseyi Allah'tan, Rasûlünden ve O'nun yolunda mücadeleden daha üstün tutmamaları gerekmektedir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilir: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız,

⁵⁴ Hûd 11/15-16.

⁵⁵ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 14 (çev. s. 61).

⁵⁶ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 48 (çev. s. 109).

⁵⁷ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 49 (çev. s. 110).

⁵⁸ Bakara 2/165-167.

kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından korktuğunuz ticaretiniz, hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'tan, Rasûlünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin, başınıza gelecekleri göreceksiniz! Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.”⁵⁹

Gerçek imanı tatmak için sevgide tevhîdi gerçekleştirmek gerekir. Konu ile ilgili olarak Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Şu üç şey kimde bulunursa, imanın tadını almış olur: Allah ve Rasûlünün diğer varlıklardan daha sevgili olması, sevdiği kimseyi sırf Allah için sevmesi, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar geri dönmeyi ateşe atılmaktan daha çirkin görmesi.*”⁶⁰

Ahmed er-Rifâî'ye göre kulun sevgisinde tevhîdi gerçekleştirebilmesi için sadece Allah'ı sevmesi gerekir. Bu da O'nu, rasulünü sevmek ve sevdiği şeylerde O'nun rızasını gözetmekle mümkün olur.

3.2.5. Zikirde Tevhîd

Ahmed er-Rifâî'ye göre; Allah'ı zikretmek ruhların yemeği, O'na hamdetmek ruhların içkisi, O'ndan utanmak da ruhların giysisidir. O'nu zikredenler, zikirden aldıkları lezzeti bir başka yerde bulamamışlardır. Allah'ı zikreden, Rabbinden bir nur üzeredir. Kalbi huzur içinde ve düşmanından da selamettedir. Sûfîler cemaati öyle bir topluluktur ki Allah'ın zikri onları her şeyden el çektirmiştir. Onların tek maksatları O'dur.⁶¹

Zikirde tevhîdin yani sadece Allah'ın zikredilmesinin önemi ve gerekliliği hakkında da *el-Burhânü'l-Müeyyed*'de şunlar anlatılır:

“Hz. Ya'kûb (a.s) 'Ey bana başka gam duyurmayacak olan şiddetli gam, tasa' şeklinde sızlandığı zaman Allah ona şöyle vahyetmiştir: 'Ne zamana değin Yûsuf'u anacaksın? Seni yaratan Yûsuf mu, seni rızıklandıran, sana peygamberlik veren o mu? Kudretim hakkı için beni zikretseydin, başkasını zikredene kadar benimle meşgul olsaydın, hemen bulunduğun anda hüznünü giderir, seni rahatlığa erdirirdim.' buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ya'kûb (a.s) Hz. Yûsuf'u (a.s) zikretmekle hata yapmış olduğunun farkına vardı da onu anmaktan dilini menetti.”⁶²

Allah'tan başka hiç bir ilah olmadığını zikretmenin yani tevhîdi zikretmenin önemi ile ilgili olarak Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

⁵⁹ Tevbe 9/ 24.

⁶⁰ Buhârî, “İmân”, 9; Müslim, “İmân”, 67.

⁶¹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 54 (çev. ss. 116-117).

⁶² Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 53 (çev. s. 116).

“Mûsâ (a.s): ‘Ya rabbi kendisiyle, seni zikredeceğim, sana dua edeceğim bir şey öğret bana!’ deyince, Allah: ‘Ey Mûsâ, Lâ ilâhe illallâh, de!’ buyurdu. Mûsâ (a.s): ‘Ya rabbi, bütün kulların bunu söylüyor’ deyince, Allah: ‘Ey Mûsâ, yedi kat gökler ve benim dışımda orayı şenlendiren tüm varlıklar ile yedi kat yerler bir kefeye, ‘Lâ ilâhe illallâh’ da diğer bir kefeye konulsa, ‘Lâ ilâhe illallâh’ ağır basar.’ buyurdu.”⁶³

Kulun tüm zikrinde sadece Allah’ın rızasını gözetmesi elzemdir. Kulun başka birilerini Allah’ın zikrinin önüne geçirmemesi de zikirde tevhîdin gereğidir.

3.2.6. Teslimiyette Tevhîd

Ahmed er-Rifâî’ye göre gerçek kulluk, kulun efendisine kayıtsız şartsız teslim olmasıdır. Ona göre bir derviş kendi nefesine yardım etmeye kalkışırca yorulur ve bitap düşer, oysa kendini Allah’a teslim ederse yakınlarından hiç kimseye muhtaç olmadan zaferden zafere, başarıdan başarıya koşar.⁶⁴

Sadece Allah’a teslim olunmalıdır çünkü insana gerçekte zararı ve faydayı veren de sadece O’dur: *“Andolsun onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, elbette ‘Allah’ derler. De ki: ‘O halde Allah’tan başka taptıklarınızı gördünüz mü? Eğer Allah bana bir zarar vermek istese, onlar O’nun vereceği zararı kaldırabilirler mi? Yahut (Allah), bana bir rahmet (bir fayda) vermek dilesse onlar O’nun rahmetini durdurabilirler mi?’ De ki: ‘Allah bana yeter.’ Tevekkül edenler O’na dayansınlar.”⁶⁵*

Peygamber ve mü’minlerin sadece Allah’a güvenmeleri gerekir: *“Ey peygamber, Allah sana ve sana tabi olan mü’minlere yeter.”⁶⁶* Çünkü tevekkül edilecek yegâne varlık Allah’tır. Allah da kendisine tevekkül eden kuluna yeteceğini şöyle ifade etmektedir: *“...Kim Allah’a tevekkül ederse O, ona yeter...”⁶⁷*

Hz. İbrâhîm’in ve Hz. Muhammed’in karşılaştıkları çetin güçlüklerle karşı Allah’a teslimiyetleri ile ilgili İbn Abbâs (r.a.)’dan şöyle rivâyet edilmiştir: *“İbrâhîm (a.s) ateşe atıldığında: ‘Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!’⁶⁸ demişti. Muhammed (s.a.v.) de aynı kelimeleri müşriklerin şu sözü üzerine*

⁶³ İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbni Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût- Hüseyin Esed, Beyrut 1404/1984, 6218.

⁶⁴ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 44 (çev. s. 102).

⁶⁵ Zümer 39/38.

⁶⁶ En’fal 8/64.

⁶⁷ bk. Talak 65/3.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/173.

söylemişti: ‘Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan, dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekîldir!’⁶⁹ dediler.”⁷⁰

Ahmed er-Rifâî’ye göre kulun kendisini tamamen teslim edeceği, dayanacağı yegâne güç tektir ve O da Allah’tır. Fanilere güvenmek onlara sırtını yaslamak ve onlardan medet ummak tevhîde uymayan bir durumdur.

3.2.7. Şeyhlikte Tevhîde Riayet

Ahmed er-Rifâî’ye göre veli yani Allah dostu olan kişi, yüzünü nefsinden, şeytandan, dünyadan ve arzulardan çeviren, kendisini ve kalbini Allah’a döndüren, ahiret ve dünyadan imtina ederek sadece Allah’ı isteyen kişidir.⁷¹ Bu tarife göre veli kişi yönünü sadece Allah’a çevirmiş, O’nun dışındaki her şeyden yüz çevirerek tevhîdi gerçekleştirmeye azmetmiş kişidir. Şeyh ise velilere yürüdükleri bu yolda rehberlik ve yardım eden kişi olmalıdır. Hiçbir şeyh müritlerini Allah’a giden bu tevhîd yolundan ayrı bir yola, kendi heva ve hevesine çağırma yetkisine sahip değildir. Zaten böyle bir durumda o şeyh değil sadece insanları kendi liderliğine çağıran bir şarlatan olur ki bundan bizleri Allah korusun.

Sûfilere şeyhlik yapan kişi bir büyüklenme iddiasında bulunmamalıdır. Ona verilen bu görev sebebiyle kendisini diğer insanlardan üstün görüp etrafındakilere emirler yağdırmamalıdır. Şeyhin görevi, âlemleri yaratan Allah’ın tek olduğunun, eşi, benzeri, ortağı ve zıddı olmadığını yani tevhîd ilminin sûfiler tarafından kavranması sürecinde onlara rehberlik etmek ayrıca kendi seyr-i sülûkünde edinmiş olduğu tecrübeleri müridlerine aktararak onlara yardımcı olmaktır. Kendisinin Allah’a yakınlaşmak için yerine getirmesi gereken sorumluluklarının yanında kendisinden bu yolda ilerleme kaydetmek için yol göstericiliğine ihtiyaç duyan müridlerinin sorumluluklarıyla, vazifesi ve imtihanı ikiye katlanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı çok daha dikkatli olması gerekmektedir. Konu ile ilgili olarak *el-Burhânü’l-Müeyyed*’de şu hususlara dikkat çekilmektedir:

“Ey derviş! Çok şerefli Kur’an’a uy. Selefin izlerini takip et. Ben neyim ki seni davet ediyorum? Ben, duvar üstünde hiçbir değeri olmayan sivrisinek gibiyim. ‘Bu topluluğun şeyhiyim, lideriyim, onlardan üstünüm, kendilerine emirler veren biriyim veya ben sûfiyim.’ diye zihnimden geçerse Fir’avn, Hâmân ve Kârunlarla haşrolunayım. Onları yakalayan azap beni de tutsun.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/133.

⁷⁰ İbn Hibbân, *Sahîh.*, 276.

⁷¹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

Hiçbir şey olmayan, hiçbir şey olmaya da elverişli bulunmayan, zerrece itibar görmeyen birinin nefsi nasıl olur da bu gibi iddialarda bulunabilir?"⁷²

"İş sandığınız gibi yün cübbe, taç ve elbise giymekten ibaret değildir. Asıl hüner hüzmün cübbesini, doğruluk tacını ve tevekkül elbisesini giyebilmektedir."⁷³

Allah'ın iradesinin dışında gerçek bir güç yoktur. Tevhîd ehli gerçek velinin sadece Allah olduğunu ve ancak O'nu dost edinenlerin dost olabileceğini bilirler. Zarar veya fayda verme gücünün ancak Allah'ın olduğuna inanırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "*De ki: 'Göklerin ve yerin Rabbi kim?' De ki: 'Allah!', 'O halde, O'ndan başka kendilerine dahi bir fayda ve zarar vermeyen mabutlar mı edindiniz?' De ki: 'Körle gören yahut karanlıklarla nur bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da, ikisinin yaratması birbirine benzer mi göründü?' De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O tektir, herşeye üstün gelendir.*"⁷⁴

3.2.8. Kerametın Kaynağı Konusunda Tevhîd

Ahmed er-Rifâî'ye göre kerametın kıymeti, kerametın gerçek sahibinin Allah oluşundandır yoksa değerini üzerinde gerçekleşen kuldân almaz. Kulun, kerameti kendisine izafe etmesi öldürücü bir zehir ve aynı zamanda tevhîde mânî bir durumdur. Gerçek veliler, kadının hayız kanını gizledikleri gibi kerametleri gizlerler.⁷⁵ Allah'ın verdiği her nimetin aynı zamanda bir imtihan olduğunu unutmazlar ki keramette kendilerine pay çıkardıklarında şirke düşeceklerini bilirler. Her nimet bir şükür gerektirir. Şükür nimeti verene yapılır, nimetin kendisine değil. Nimetle meşgul olup nimeti vereni unutmak, nefsanıyetten, düşüncenin acziyetinden ve marifetin azlığındandır.⁷⁶

Ahmed er-Rifâî kerametlerle ilgili şunları dile getirir:

"Kardeşim, amacın ve asıl niyetin su üzerinde yürümek, havada uçmak olmasın. Senin bu istediğini kuşlar ve balıklar da yapıyor. Hımmet kanadınla ucu bucağı olmayan sonsuzlara uç. Hakikate varmış vakar sahibi ârifin yanında, onun Rabbi ile olan sevinci karşısında, arştan yere kadar olan varlıkların hiçbir değeri yoktur. Onun Rabbi ile olan hoşnutluğunun yanında,

⁷² Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 71 (çev. s. 140).

⁷³ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 43 (çev. s. 101).

⁷⁴ Ra'd 13/16.

⁷⁵ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 33 (çev. s. 88).

⁷⁶ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 41 (çev. s. 97).

cennet ve içindekiler, büyük bir sahraya atılmış hardal tanesinden daha az kıymetlidir. Nimetle meşgul olarak nimeti vereni unutmak, nefsin hissettiğinden, düşüncenin adiliğinden ve marifetin azlığındandır.”⁷⁷

“Efendiler! Allah’ın kullarını ve velilerini vesile edinerek yardım isterseniz, yapılan yardımı ve bahşolunan bereketi onlardan bilmeyiniz. Bu şirktir. Fakat Allah onları sevdiğinden, siz de ihtiyaçlarınızı onları severek Allah’tan isteyiniz. Çünkü verecek olan O’dur, başkası değil.”⁷⁸

Ahmed er-Rifâî’ye göre kerametın kaynağı Allah’tır. Bu yüzden kendisine keramet verilen kişi de ona şahit olan kişiler de bu durumun Allah’ın hem bir lütfu, hem de bir imtihanı ve ikazı olduğunu unutmamalıdır.

4. Tevhîde Mânî Durumlar-Perdeler

Ahmed er-Rifâî’ye göre kulun tevhîdi gerçekleştirerek Allah dostu olması için, nefisten, şeytandan, dünyadan ve arzulardan yüz çevirmesi; kalbini Mevlâ’ya döndürüp dünyadan imtinâ etmesi ve sadece Allah’ı istemesi gerekir. Allah ile ünsiyetin nişanı, görünmeyen âlemleri bilen Allah ile gönüller arasındaki perdenin kalkmasıdır.⁷⁹ Ahmed er-Rifâî’ye göre kulun hakiki tevhidi tecrübe etmesine engel olan perdelerin başında masiva gelmektedir. Diğer taraftan, kötü huylar da masiva gibi tevhidin tahakkuk etmesini engelleyen manilerdendir ki kulun bunlardan kurtulması gerekir. Bu perdeler şöyle sıralanabilir: Haset, kibir, yalan, giybet, hırs, gazap, riyâ ve zulüm.⁸⁰

Haset, haset edenin haset ettiğine verilen nimetin geri alınmasını arzu etme duygusudur.⁸¹ Haset edilene verilen nimet Allah’ın o kuluna olan lütfudur. Bu durumda haset sahibinin itirazı doğrudan Allah’ın seçimine bir itiraz olup tevhîde aykırı bir durumdur. Kulun bu durumdan kendini kurtarması icap eder.

Kibir, kişinin kendisini başkasından üstün görmesi hastalığıdır.⁸² Oysa üstünlük ancak takva ile olur ve bunun kararını sadece Allah verebilir. Kula düşen sadece Allah’ın rızasını kazanmak hususunda gayret göstermesi, çalışıp çabalamasıdır. Yoksa başkalarından üstün olma gayretiyle yapılan işler

⁷⁷ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 53 (çev. s. 115).

⁷⁸ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 124 (çev. ss. 204-205).

⁷⁹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

⁸⁰ Er-Rifâî, *el-Burhân*, ss. 101-2 (çev. ss. 171-2).

⁸¹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

⁸² Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

boşadır.

Yalan, gerçeğe aykırı bir söz uydurmaktır ki sahibine yarar sağlama niteliğine haiz bir tutum değildir.⁸³ Allah'ın kaderde tayin ettiği bir hükmü yok sayma veya takdir etmediği bir hususu var sayma çabasıdır ki tevhîde aykırı bir haslettir. Yalan sahibinin Hakk'la arası perdelidir.

Gıybet, insanların hoş olmayan yanlarını gözler önüne serme çabasıdır.⁸⁴ Çirkin bir iş yapan insan zaten çetin bir imtihanla karşı karşıya olup tevbe etmeye ve affedilmeye ihtiyacı olan birisidir. Bu kötü fiiline şahit olan diğer insanların da yapması gereken şey o kişiyi bu fiilinden vazgeçirmek ve tekrar etmemek üzere pişman olmasını sağlamak için ona uyarıda bulunarak yardım etmektir. Bunun yerine kötü fiilin ve sahibinin gıybetini yaparak başka ortamlara yaymak bu kötü fiile birebir ortak olmak ve bir adım daha ötesine taşımak demektir ki bu gıybetçiyi gıybet ettiğinden daha beter bir duruma sevk eder. Bu durum gıybet sahibinin kalbinin perdelenmesine sebebiyet verir.

Hırs dünyaya doymamaktır.⁸⁵ Hırs sahibinin amacı bu dünyanın malı mülkü ve mevkisidir. Bu haslet onun tevhîde ulaşmasına engel bir perdedir.

Gazap intikam isteğiyle kişinin hiddetlenmesidir.⁸⁶ Gazap ve intikamda maksat Allah rızası değil sadece nefsin kendisini ispatı ve bencilliği vardır ve bu Allah ile o kul arasında kesif bir perdedir.

Riyâ kendisinde olan bir şeyi başkalarının görmesi ile sevinç duymaktır.⁸⁷ Kul yaptığı her işte Hakk'ı gözetmesi ve yalnız O'ndan iltifat beklemesi icap ederken yaptığı işlerde kendisi gibi diğer kullardan takdir beklemesi Hakk ile arasında halk perdesinin olduğuna işarettir. Özetle, kötü ahlak unsurları olarak bilinen haset, kibir, yalan, gazap, riya gibi huylar kendi niteliklerine göre Allah dışındaki varlıkları, O'nun önüne geçirerek tevhîdin yaşanmasına engel olmaktadır.

Diğer bazı sûfiler de Hakk ile kul arasına çekilen perdeler ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) der ki:

“Allah ile arası en çok perdeli olan üç kişi vardır: Bilgisi yüzünden âlim adam, ibâdeti yüzünden âbid adam ve zühdü yüzünden zâhit adam. Bilgin adamın öğrendiklerinin, halka ait bütün bilgisinin ve Allah'ın bütün halka olan

⁸³ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

⁸⁴ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

⁸⁵ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 171).

⁸⁶ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 172).

⁸⁷ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 101 (çev. s. 172).

ihşanının, Levh-i Mahfûz'da bir tek satır tutamayacağını anlamak gerekir. Sonra bilgin adam Allah'ın bütün halka vermiş olduğu bilgilerin tamamını göz önüne getirecek ve bunların içinden ne kadar öğrenmiş olduğunu tartacak olursa; kibirlenmenin ve ilmiyle övünmenin tamamıyla hata olduğunu derhal takdir eder. Zâhide gelince o da Allah'ın "bütün dünya malının, bütün dünya eğlencesinin pek az bir şey olduğunu" söylediğini, onun bu azlık içinde kendine düşen hissene ne olduğunu, zâhitlik yolunu tutmakla göze aldığı fedakârlığın neden ibaret olduğunu düşünürse, zâhitliğinin övünülmeye değer mahiyette olmadığını takdir eder. Âbid de Allah'ın kendisini ibâdete muvaffak etmekle ona ne büyük ihşanda bulunduğunu anlayacak olursa Allah'ın lütufları yanında başka hiçbir şey görmeyecek derecede erir ve bunlara değer vermekten kurtulurdu."⁸⁸

Zünnûn (ö. 245/859), Ebû Bekir el-Vâsî (ö. 320/932) ve Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'a (ö. 440/1049) göre Allah ile kul arasındaki en kalın perde nefis ve benliktir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) göre avam için perde; nefse, halka ve dünyaya güvenmek iken havas için perde; ibadete, sevaba ve kerâmete güvenmektir. Serrâc'a (ö. 378/988) göre kalbin mühürlenmiş olması kâfirler için, katılaştırılması münafıklar için, kararması ise mü'minler için perdedir. Bazı sûfilere göre dünya, nefis, halk ve şeytan perde iken bazılarının göre ise yeme içme, şehvet, çoluk çocuk tutkusu, mal ve makam hırsı ile riyâ ve bencillik perdelerdir.⁸⁹

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "*Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, küçük şirktir.*" *Küçük şirkin ne olduğu sorulduğunda cevaben: "Riyâdır, kıyâmet günü insanlar amellerinin karşılığını alırken Allah riyâ ehline: 'Dünyadayken kendilerine mürâîlik yaptığınız (amellerinizi göstermek istediğiniz) kimselere gidin! Bakın bakalım onların yanında herhangi bir karşılık bulabilecek misiniz?' buyurur.*"⁹⁰

Ahmed er-Rifâî'ye göre zulüm nefsin arzulanığı şeylere uymaktır⁹¹ ki bir şeyi yerli yerine koymamak demektir. Doğru yolda olmak için mü'minlerin imanlarına zulmü bulaştırmamalarının şart olduğu ve zulmün büyüğünün de şirk olduğu ile ilgili şu hadis rivâyet edilmiştir: "*İman edip de imanlarına zulmü*

⁸⁸ Afîfî, Ebu'l-'Alâ, *el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, Daru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1364/1945, ss. 96-97; Öztürk, Ergün, *Bir Öze Dönüş Hareketi-Tasavvuf Tarihinde Sülemî ve Melâmetîlik*, Çimke Yay., Konya 2016, ss. 99-100.

⁸⁹ Uludağ, Süleyman, "Hicab", *DîA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, XVII, 430-431.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Beyrut 1416/1995, c. 5, ss. 428-9.

⁹¹ Er-Rifâî, *el-Burhân*, s. 102 (çev. s. 172).

(şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte korkudan emin olmak onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”⁹² ayeti indiği zaman, bu ayet Müslümanlara çok ağır geldi ve: “Hangimiz nefesine zulmetmiyor?” dediler. Rasulullah (s.a.v.): “Hayır, burada kastedilen o değil, şirktir. Lokman’ın (a.s) oğluna söylediği şu sözünü işitmediniz mi?: “Ey oğlum, Allah’a şirk koşma! Zira şirk büyük zulümdür.”⁹³ buyurmuştur.⁹⁴

Hakk’ı ve doğruluğu gözetmeksizin yapılan her iş, verilen her karar ve kalpten geçirilen her art niyet zulüm perdesidir ki bu durum kulun tevhîdi gerçekleştirmesine engel teşkil eder.

SONUÇ

Ahmed er-Rifâî'nin *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserinde tevhîd anlayışını ele aldığımız bu çalışmamızın neticesinde; tevhîdin Allah’a ortak koşmadan, şeksiz, şüphesiz kul olmanın adı olduğu, kulun Allah’ı dili ile ikrar, kalbi ile tasdik ve tüm amelleriyle tevhîd etmesi gerekliliğine ve bu açıdan tevhîdin İslâm’da tüm işlerin aslı ve tüm özlerin özü konumunda olduğu sonucuna ulaştık. Allah zâtında, sıfâtında ve ef’âlinde birdir, tektir, eşi benzeri veya zıddı olmayan yegâne ilahdır. Hiçbir yaratılmış O’nun zâtını idrake sahip değildir. Allah varlıkların alâmetleriyle, mahlûkâtın sıfatlarıyla nitelendirilmekten münezzehtir. Allah’ın sıfatlarında tevhîd, Hakk’ın dışındaki her şeyden güç ve idrak araçlarını ve onlara nispet olunan her şeyi soyutlamaktır. İnsan Hakk’ın dışındaki her şeyden fiilleri soyutlayarak varlıktaki tüm fiil ve ürünleri Hakk’a ait görmüş olur. Çünkü âlemdeki tüm fiillerin gerçek sahibi Allah’tır. Allah bütün âlemlerin ruhu, görmesi, duyması ve her şeyidir. O’nun dışında gerçek varlık yoktur ve âlemdeki tüm varlıklar O’nun isimleri olarak O’dur. O bu şekilde her yerde Mutlak ve Zorunlu varlıktır.

Ahmed er-Rifâî’ye göre sûfî, Allah’ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olduğunu, O’ndan başka ilah olmadığını, O’nun ortağı, dengi veya zıddının da olmadığını idrak etmelidir. Ona göre sûfînin üzerine düşen vazife, yaratılmışların tamamının üzerinde ilahlık ve ibadet edilme hakkına sahip olanın yalnızca Allah olduğunu kabul ve itiraf etmek, ibadetin bütün çeşit ve şekilleri ile Allah’ı birlemek, dini O’na hâlis kılmaktır. Bunun neticesinde de kul yalnız O’na tapmalı, ibadetini ve duasını sadece O’na hasretmelidir. Sadece O’na teslim olmalı, O’nu sevmeli, vaktini, zikrini, niyetini ve amellerini

⁹² En’âm 6/82.

⁹³ Lokmân 31/13.

⁹⁴ Buhârî, “İman”, 23; Müslim, “İman”, 197.

O'nun rızası doğrultusunda şekillendirmelidir.

Ahmed er-Rifâî'ye göre nefsin hastalıklarından olan şirk, haset, kibir, yalan, gıybet, hırs, gazap, riyâ ve zulüm tevhîde mâni perdelerdir. Sûfi tevhîde mâni olan bu perdeleri tanımalı ve onlardan kurtulmalıdır. Ona göre sûfinin bu seyrü sülûkünde kendisine kılavuzluk edecek bir rehberden/şeyhten/muallimden yardım alması faydalıdır. Ahmed er-Rifâî'nin *el-Burhânü'l-Müeyyed* adlı eserinde tevhîd anlayışını ele aldığımız bu çalışmamızın tevhîd gibi önemli bir konuya bir nebze de olsa ışık tutmasını dileriz. Ayrıca konunun ehemmiyetine binâen müellifin diğer eserlerinin de mütâlâ edilmesi faydalı olacaktır. En doğrusunu bilen Allah'tır. Muvaffakiyet Allah'ın dilemesi ilelerdir.

KAYNAKÇA

Afîfî, Ebu'l-'Alâ, *el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, Daru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1364/1945.

Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Beyrut 1416/1995.

Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Temhîd*, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1948.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs Sicistânî, *es-Sünen*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, *el-Fikhü'l-ekber*, (Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fikhî'l-ekber* içinde), Beyrut 1404/1984.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire 1957 (çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 2002).

Gürer, Betül, *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2016.

Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2014.

Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali b. Osman Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi-Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014.

İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbni Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût-Hüseyn Esed, Beyrut 1404/1984.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990.

İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339-1341.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2014.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2015.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, nşr. A. J. Arberry, Kâhire 1994 (*Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992).

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2012.

Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2015.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçî, İsam Yay., Ankara 2005.

Mu'tik, Avvad b. Abdullah, *el-Mu'tezile ve Usuluhumu'l-Hamse ve Mevkıfı Ehli's-Sünneti Minhâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ty.

Özler, Mevlüt, "Tevhîd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 18-20.

Öztürk, Ergün, *Bir Öze Dönüş Hareketi-Tasavvuf Tarihinde Sülemî ve Melâmetîlik*, Çimke Yay., Konya 2016.

Er-Rifâî, Seyyid Ahmed, *el-Burhânü'l-Müeyyed*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır h. 1352; (çev. Sıdkı Gülle, *el-Burhânü'l-Müeyyed Kurtarıcı Öğütler*, Bedir Yay., İstanbul 2013).

Sarıçioğlu, Ekrem, "Diğer Dinlerde Tevhîd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 22-24.

Tahrâlî, Mustafa, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, II, 127-130.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2015.

Uludağ, Süleyman, "Hicab", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, XVII, 430-431.

-----, "Tevhîd", *DîA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, XLI, 21-22.

Ulupınar, Hamide, "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhîd Anlayışı", *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 9/22, (2008): 235-255.

فهم لتوحيد في كتاب البرهان المؤيد لأحمد الرفاعي

ملخص: ووفقاً لأحمد الرفاعي، يجب علي صوفي أن يدرك التوحيد في التصوف، أن الله واحد وأحد في ذاته و صفاته و افعاله، أن لا إله إلا هو ولا شريك له ولا كفوا او لا ضده. ووفقاً كتابه البرهان المؤيد، هي وظيفة علي الصوفي أن يقبل و يعترف حق الألوهية و العبودية علي كل مخلوقات إلا لله، أن توحد الله بكل أنواع و أشكال العبادة، و يتخلص الدين إلا له. بنتيجة لذلك، يجب علي الصوفي ألا يعبد إلا له يجب أن يتخصص عباداته و صلاته الا له. واحد فقط يجب أن يستسلمه و يحبه و يتشكل وقته، ذكره، نيته و أعماله وفقاً لموافقته.

كلمات البحث: التوحيد، الصوفي، التصوف، أحمد الرفاعي، البرهان المؤيد